

Oradea oraş frontalier - o analiză istorică

Toca, Constantin Vasile

Veröffentlichungsversion / Published Version

Sammelwerksbeitrag / collection article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Toca, C. V. (2010). Oradea oraş frontalier - o analiză istorică. In S. Şipoş, M. Brie, I. Horga, I. Şarov, & I. Gumenăi (Eds.), *Politici imperiale în estul si vestul spaţiului românesc* (pp. 559-568). Oradea, Chisinau: Ed. Univ. din Oradea.
<https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-420559>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Oradea oraș frontier – o analiză istorică¹

Constantin ȚOCA

Oradea, a Frontier City – a Historical Analysis

Abstract. *The paper aims at pursuing the development of the city of Oradea throughout history and the main phases it has undergone as a military city with important religious institutions, as a cultural centre, the diversity of architectural styles, as a multiethnic city with the personalities that have influenced the harmonious and sustainable development of Oradea.*

Keywords: *Oradea, multiculturalitate, etnie, religie, instituții*

În momentul în care discutăm despre orașul Oradea nu putem să nu luăm în discuție Cetatea Oradiei, Cetatea Biharea, județul Bihor și Crișana, toate acestea surprinse de-a lungul evoluției istorice, iar dacă ne întoarcem privirea în perioada contemporană putem aminti noi structuri naționale sau europene la care ia parte județul Bihor și anume, Regiunea de Dezvoltare Nord – Vest, Euroregiunea Bihor – Hajdu Bihar, Euroregiunea Carpatica, iar printre cele mai noi forme Grupările Europene de Cooperare Transfrontalieră.

Dimensiunile, prosperitatea economică, valoarea actului de cultură și civilizație ale Oradiei au fost date întotdeauna în cursul istoriei de realitatea că orașul a fost centru politic și cultural al Bihorului. Istoria orașului a constituit o parte inseparabilă din evoluția acestui areal chiar dacă, multă vreme, prin caracterul său închis, orașul nu l-a reprezentat. A fost un important centru economic, loc de desfacere a produselor unor ținuturi bogate, reședință politică, administrativă și militară, sursă ale unor dezaastre pentru întregul comitat atunci când Oradea era râvnită de străini, loc de muncă pentru zidirea unor edificii de seamă, loc de protest împotriva nedreptăților, loc de judecată și de ispășire.

Potrivit cronicii lui Marcu din Kalt, cea mai veche dintre izvoarele narative care pomenesc Oradea, rămasă în istoriografie sub numele de „Chronicon pictum Vindobonensae (Cronica pictată de la Viena), redactată imediat după mijlocul veacului al XIV – lea, , regele Ladislau I(1077-1095) a găsit în parohia fortăreței Bihor, între fluviile Criș, într-o vânătoare, un loc unde, la îndemnul îngerilor, a hotărât să ridice în cinstea Fecioarei Maria, o mănăstire, loc pe care l-a numit Varad.”²

Oradea este un oraș cu o bogată istorie care nu a fost neapărat rezultatul unei întemeieri ci dimpotrivă a fost rezultatul unei evoluții îndelungate de-a lungul istoriei, străbătut de o serie de evenimente care au reprezentat fie un factor de dezvoltare armonioasă sau din contră o piedică sau stopare a ascensiunii orașului.

¹ Acest articol a fost publicat în volumul, *Politici imperiale în estul și vestul spațiului românesc*, coordonat de Sorin Șipoș, Ioan Horga, Igor Șarov, Mircea Brie, Ion Gumenăi, 2010, p.559-568

² Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *Istoria Orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1996, p. 83

În secolul al XIV lea odată cu regele de Anjou, Oradea îmbracă o mantie renescentist umanistă, astfel că în secolul al XV lea era ceva normal ca în Oradea să se vorbească limba italiană la care se adăuga mediul arhitectonic ecleziastic și laic de aceeași factură.

„Umanismul orădean n-a fost, deci, limitat doar la curtea episcopală, nu era destinat doar unor inițiați ci, întocmai ca și în Italia, a pătruns în mediul orășenesc, influențând modul de a fi al burgheziei meșteșugărești și negustorești. Aceasta este prima mare perioadă de pătrundere a umanismului, celui de factură italiană în Oradea, în această urbe cunoscută la Florența sau Veneția sub numele de Varadino.”³

Oradea se consacră în anii lui Vitez „ca un centru de mare importanță al culturii renescentiste”⁴ însă și plecarea acestuia a însemnat „sfârșitul unei etape în viața spirituală a orașului , și cu siguranță, o vădovire a patrimoniului său cultural”⁵, se spunea că în momentul în care marii mecenai plecau, ei luau la plecare tot ceea ce considerau că îi reprezintă.

„Dintr-un oraș al Europei culturale, Oradea ajunge la mijlocul secolului al XVI lea un oraș al Europei militare și politice. Se trasează frontiere, se câștigă și se pierde bătălii, se solicită și se iau decizii ce vor marca evoluția orașului de pe malurile Crișului Repede în secolele următoare.”⁶

Asediul din 1556-1557 a dus la triumful politic al Reformei la Oradea, odată cu aceasta aducând modificări semnificative la nivelul economic și social al orașului, moment în care au dispărut stăpânii orașului, episcopia catolică și capitulul, secularizarea determinând mutații semnificative la nivelul proprietății, bunurile ecleziastice trecând la fiscul transilvănean.

Ca și element demografic pentru Oradea la mijlocul secolului al XVI lea, erau estimați cca 10.000⁷ de locuitori.

Dimensiunea istorică

Latura istorică, o vom surprinde cu precădere în perioada în care populația maghiară și-a făcut apariția pe actualul teritoriu al României, în arealul județului Bihor.

În secolul al X-lea, apare în Transilvania pe parcursul mai multor etape, secuii care aveau ca rol „apărarea frontierelor și deschizători ai drumurilor oștilor regale în timpul expedițiilor, prezența lor în Țara Crișurilor, confirmată de toponimialocală și de existența, până în secolul al XIII-lea, a unui centurionat al secuilor subordonat cetății Oradea.”⁸

În legenda Sancti Gerhardi se spune că „populația din Crișana, în secolul al X-lea, se găsea pe un drum destul de înaintat al feudalismului, fapt ce nu ne permite să vorbim cu ușurință de o populație care n-ar fi trăit în așezări stabile”.⁹

„La finele sec. XI, țara Bihorului , cel puțin partea de sud, până la Criș, făcea parte din ducatul lui Ahtum. Sigur și Cetatea Bihor, capitala țării, pe aici făcându-se

³ *Ibidem*, p.101

⁴ *Ibidem*, p.103

⁵ *Ibidem*,

⁶ *Ibidem*,p.106

⁷ *Ibidem*, p.118

⁸ Coordonatori Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria României. Compendiu*, Institutul Cultural Român, Cluj Napoca, 2004, p.166

⁹ I.O. Berindei, Gr. P. Pop, *Județul Bihor*, Editura Academiei RSR, București, 1972, p.70

legătura cea mai importantă cu Ungaria, dar și cu Transilvania”¹⁰, însă Bihorul nu a reușit să țină piept pecenegilor și cumanilor care au jefuit și în același timp cotropit, care mai departe, existând apropierea față de Ungaria au început să realizeze incursiuni și aici astfel încât expedițiile regelui Ladislau au nimicit această putere din zonă cucerind totodată teritoriile ocupate de către aceștia, cetatea Bihor și centru țării.

În calitatea de stat apostolic, Ungaria nu putea neglija dimensiunea religioasă, astfel că la conducerea orașului Oradea nu se putea discuta decât de o conducere clericală¹¹, toată puterea era deținută de Biserică, prin autoritățile¹² sale organizate ierarhic, în scopul conducerii orașului, dar nu trebuie uitat nici comitele care era reprezentantul regelui.

Momentul apariției ungarilor în Transilvania au întâlnit o serie de voievozite¹³ „un organism statal cu o organizare complexă, având un conducător, care își moștenește stăpânirea de la bunicul său Morut, organizare delimitată de râurile Tisa, Mureș și Someș, hotarul său răsăritean fiind pădurea Igfon, care îl despărțea de „țara ultrasilvană. Reședința lui Menumorut se afla în cetatea Biharea (castrum Byhor), iar conducătorul era (dux) Menu Morout”¹⁴, sau voievodatul principelui Menumorut „dux Bihorensis”¹⁵.

Potrivit Cronicii lui Anonymus „Cetatea de la Biharea a fost centrul unui ducatus în fruntea căruia s-a aflat Menumorut, ducele bihorenilor, până la începutul secolului al X-lea când triburile ungare stabilite în Panonia, reunite sub conducerea lui Arpad, au reușit să cucerească cetatea, după un asediu de 13 zile și să o supună.”¹⁶

În urma actului emis de cancelaria regelui Geza, în anul 1075 sunt menționate mai multe așezări, cetăți printre care și „orașul Biharea (Bichor civitas)”¹⁷.

Apar primele organizări comitatense astfel cea mai veche mențiune documentară este cea a „comitatului Bihor (1111 Saul, comite de Bihor), cuprinzând partea centrală a fostului ducat din secolul al X-lea, centrul comitatului a fost, la început, cetatea Biharea; ulterior, acesta a fost transferată la Oradea.”¹⁸

O instituție religioasă importantă pentru ținutul Bihorului apare atestată „în timpul domniei lui Ladislau I (1077 - 1095), episcopia Bihorului, cu sediul în anul

¹⁰ Titus L. Roșu, *Oradea – Cetatea Bihor Străveche Vatră Voievodală. Din neolitic până la sfârșitul sec. Al XIV-lea*, Colecția “Cartea de aur”, Oradea, 1992, p. 123

¹¹ *Ibidem*, p.124

¹² Autoritățile în ordine ierarhică: a) episcopul, autoritatea supremă atât în conducerea orașului cât și a comitatului, marele feudal al țării, sediul episcopului era în Cetatea Bihor- Oradea; b) Capitlul romano – catolic, persoană juridică, a fost investit cu drept de cercetare și judecată, de adevărire, adică de copiere și autentificare a actelor, indiferent dacă acestea erau din oraș sau comitatul Bihor, ca instanță de judecată avea drept să judece și în cazuri în care era implicat episcopul sau voievodul Transilvaniei; c) Conventul premostratens al “Sfântului Ștefan” din dealul Orăzii, specializat îndeosebi în probleme judecătorești, *Ibidem*, p.124-125

¹³ Cronicarii scriind în latină le numeau ducate, Cf. Mario Ruffini, *Istoria Românilor din Transilvania*, Editura Proteus, București, 1993, p.25

¹⁴ Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.*, p.144

¹⁵ Mario Ruffini, *Istoria Românilor din Transilvania*, Editura Proteus, București, 1993., p.25

¹⁶ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p.80

¹⁷ Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.*, p.164

¹⁸ *Ibidem*, p.164

1113, la Oradea, care, începând cu această perioadă, devine centrul politic, religios și cultural al Bihorului”.¹⁹

În 1241 o invazie tătară pătrunde spre „Transilvania de sud și centrală până când au ocupat Bistrița, Dej, Cluj, Zalău și Oradea Mare”²⁰, o importanță majoră având „fortificația din incinta întărită a orașului, descrisă de un izvor de o deosebită importanță istorică „Cântecul de jale, (Carmen miserabile) a canonicului orădean rogerius, martor al invaziei tătare.”²¹

În secolul al XIII-lea acțiunile derulate în Bihor au corespondent pe voievodul Roland(nobilul bihorean Roland Borșa)²², din familia Borșa, care a avut un rol important în ceea ce privește lupta împotriva regalității aproape de un deceniu, reușind ruperea de puterea centrală, „autoritatea sa a ajuns în anul 1288 la o asemenea situație încât considera Transilvania ca o țară de sine stătătoare numind-o: Regnum Transilvanum: această noțiune este menținută încă în iarna anilor 1290- 1291 de către regele Andrei al III-lea, care face distincția între renum nostrum și regnum Transilvaniae.”²³

Primele atestări ale comitatelor în secolul al XII-lea a suferit o serie de modificări profunde în secolele XIII și XIV, astfel rezultă în final o organizație nobiliară a comitatelor ²⁴.

Acest sistem a funcționat în:²⁵

- comitatele voievodatului (Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj, Turda, Alba, Hunedoara și Târnave),
- comitatele vestice (Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc și cel Exterior, Bihor, Zărand, Arad),
- comitatul Maramureș
- comitatele din Banat (Timiș, Cenad, Caraș, Torontal)

Dintre comitatele anterior enumerate „este semnificativ faptul că în prima jumătate a sec. al XII-lea este pomenit un singur comitat, al Bihorului; toate celelalte sunt pomenite spre sfârșitul veacului al XII-lea (Dăbâca și Crasna – 1164, Solnoc – 1166, Cluj, Alba, Timiș – 1177, Satu Mare -1181, Cenad – 1197, Caraș - 1200).”²⁶

Anul 1598 coincide cu asediul turcilor asupra Cetății Oradea, însă fără succes un substanțial ajutor a fost trimis și de către Mihai Viteazul prin generalul său Aga Lecca, după acest asediu însă „Bihorul și Oradea au căzut în schimb sub suzeranitate habsburgică (1598 - 1606)”²⁷.

¹⁹ Alexandru Avram, Ioan Godea, *Monumente Istorice din Țara Crișurilor*, Editura Meridiane, Sibiu, 1975, p.8

²⁰ M. Ruffini, *op. cit.*, p.34

²¹ Alexandru Avram, Ioan Godea, *op. cit.*p.8,

²² Coord. Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, *op. cit.*,p.148

²³ A. Avram, I. Godea, *op. cit.*,p8-9

²⁴ Forurile de conducere și de judecată reuneau, alături de comitele numit de voievod, un vicecomite, câte doi juzi ai nobililor (iudices nobilium) și câte șase asesori jurați, aleși tot dintre nibili, Cf. Coord. Ioan – Aurel Pop, Thomas Nagler, *Istoria Transilvaniei, Vol I (până la 1541)*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, p.240

²⁵ *Ibidem*, p. 240

²⁶ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *Din Istoria Transilvaniei*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p.82

²⁷ Coordonatori Gh Blaj, ȘT. Szanto, I. Chira, *Județele Patriei. Bihor. Monografie*, Editura Sport – Turism, București, 1979, p.47

Domnia lui Gheorghe al II-lea Rakoczi, la conducerea principatului după tatăl său în 1648, nu a fost o perioadă prolifică deoarece el a încercat să dobândească coroana regală polonă fără consimțământul Porții iar „conducerea Imperiului Otoman care tocmai se re consolidase sub marii viziri din familia Köprülü după perioada domniei femeilor, a intervenit cu toată forța sa militară, a pustiit țara, a anexat mari părți din vest, cu Oradea, și a forțat principatul să coboare la statutul de stat vasal, în care principii erau doar niște marionete”.²⁸

Ca și dezvoltare a Bihroului din punct de vedere al așezărilor, este în secolele al XIII-lea și al XV-lea, perioadă în care apar cele mai multe așezări, din secolul al XVI-lea se poate vorbi despre constituirea aproape a tuturor localităților din arealul județului, iar ca și populație, secolul al XVIII-lea și mai cu seamă secolul al XIX-lea, datorită parcelării terenurilor, lucrărilor de hidroameliorații, dezvoltarea industriei și a comerțului, apar în centrele urbane populație de origine maghiară, slovacă și într-o măsură mai mică germană.²⁹

Anul 1541 aduce pe sultanul Suleiman în postura de a ocupa Buda „iar după trei ani Alba regală, domnia turcească consolidată tare în Ungaria a tăiat orice comunicațiune liberă a Transilvaniei cu regele său din Casa Habsburg. Din acel timp această țară ajunsă sub influența și protecțiunea Poartei Otomane, după multe lupte și vărsări de sânge înainte la rang de principat și chiar regat suveran însă tributary sultanului.”³⁰

După lupta de la Mohacs, apar o serie de evenimente militare, precum și sociale (migrație), care va avea legătură cu orașul Oradea, în 1541 voievodatul Transilvaniei se constituie în principat independent astfel Oradea și Bihorul are de optat între Ungaria habsburgică și noul principat.

Tot în această perioadă se cristalizează noțiunea teritorială „părțile regatului Ungariei (partium regni Hungariae), pe scurt Partium și în componența căreia a intrat comitatele din Banat (până în 1552), Crișana (până în 1660) și Maramureș (până la sfârșitul secolului al XVI lea).”³¹

Michail Apafi, cu vechi state, care provenea dintr-o familie de aristocrați, capturat de tătari, dar și-a răscumpărat captivitatea cu mulți bani, a fost ales de „Ali în 14 septembrie 1661, domn al țării, investit cu caftan, în 20 noiembrie se ținu dieta în orașelul Șeica Mică, unde principele jura credință patriei, iar cei adunați depuseră jurământul omagial.”³²

Începutul negocierilor diplomatice între cabinetul din Viena și guvernul principelui Michail Apafi, aduce o serie de evenimente astfel „sub nevoiașul și destrămatul guvern al lui Apafi era pe aci țara să mai fie lovită și de acel dezastru , precând pașa de la Oradea își propusese să-și înfigă piciorul până în Cluj, adecă în capitala aristocrației ardeleni,”³³

Un alt episod important este proiectul de cofederațiune propus de către împăratul Leopold I, unde erau stipulate condiții pentru principele Michail Apafi cu

²⁸ Herald Roth, *Mică istorie a Transilvaniei*, Editura Pro Europa, Târgu Mureș, 2006, p. 71

²⁹ I.O. Berindei, Gr. P. Pop, *op. cit.*, p.71

³⁰ George Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei, pe 200 de ani din urmă*, Ediția a II a, Volumul I, Inspectoratul pentru cultură al județului Brașov, Tipocart Brașovia, 1993, p. 101

³¹ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.* 108

³² George Bariț, *op. cit.*, p.103

³³ *Ibidem*, p.124

gubernul său și înaintate prin iezuitul ANTID(IE) DUNOD, fiind prevăzute câteva elemente care au legătură directă cu Oradea – Mare:

- „să se restituie Transilvaniei hotarele sale vechi, adică: Oradea – Mare, Ienopole (Jeno) Ineu, Șiria (Vilagosvar), Lipova (Lippa), cu fortărețe, curți și cu districtele lor, și Lugoj, Caransebeș cu vămile acelora, asemenea și așa numitele Partium din Ungaria de unde împreună cu Dobriținul să se întoarcă la Transilvania”³⁴
- „Maiestatea Sa Împăratul să nu ceară ca această țară să se scoale asupra Turciei înainte de a fi ocupat de la ea cetățile întărite Oradea Mare, Timișoara și Belgradul sârbesc”³⁵

La 24 octombrie 1685, iezuitul pelnipotențiar vine cu 4 propuneri din partea Maiestății Sale dintre care una avea legătură cu Oradea Mare și comitatul Bihariei unde „gubernul Transilvanie să se îngrijească de găzduire pentru treisprăzece mii de ostași.”³⁶

Instituții eclesiastice orădene

Intemeierea episcopiei catolice la Oradea a îmbrăcat o serie de controverse deoarece existau mai multe versiuni: unii au atribuit constituirea unei episcopii la Biharea de către „Regele Ștefan I cel Sfânt (1000-1046), alte cronici atribuie acest fapt Regelui Ladislau la Oradea”³⁷, iar dintre aceste două variante cea de-a doua conform documentelor existente la acea perioadă de autoritate celei de-a doua variante, care a fost confirmată la „1848, când regele Matei Corvin menționează și el că episcopia orădeană a fost fondată de Ladislau”³⁸

Instituțiile eclesiastice orădene ca de altfel și alte instituții similare reprezentau la acea vreme o importantă instituție spirituală dar și economică³⁹, acestea fiind împărțite juridic în două mari categorii: „cele ce depindeau de episcopie (capitulul”⁴⁰ care avea o ierarhie⁴¹ bine definită, având și drept de cancelarie, putând emite acte sub pecete autentică, parohiile de pe curpînsul diecezei) și instituțiile monahale care aveau raporturi proprii de subordonare una față de alta.”⁴²

³⁴ *Ibidem*, p.130

³⁵ *Ibidem*, p.131

³⁶ *Ibidem*, p.134

³⁷ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p.83

³⁸ *Ibidem*, p.84

³⁹ Cea mai mare parte a veniturilor episcopiei orădene (două treimi) proveneau din dijmă (de la latinescul decima, zeciuală, a zecea parte din produsele obținute de supuși pe pământurile lor, cea mai importantă era dijma de vin, acesta fiind foarte căutat în secolele XIV-XVI), venituri importante au revenit episcopiei și din minele aflate în părțile Beiușului, la Băița, unde începând deja din secolul al XIV-lea se extrăgeau argintul, plumbul și fierul, Cf L. Borcea, Gh. Gorun, *op. cit.*, p.87

⁴⁰ Colegiul preoților ce slujeau în catedrala din interiorul fortificației orădene, *Ibidem*, p.87

⁴¹ În fruntea capitulului era prepozitul care conducea colegiul (adunarea) capelanilor, veghea asupra drepturilor și posesiunilor capitulului; pe al doilea loc urma canonicul lector, care ținea locul prepozitului atunci când lipsea, era mai marele școlii capitulare, acesta având și un ajutor, vice canonicul sublector, în plus exista și un subcantor, totodată subordonat canonicului lector era școala capitulară; al patrulea în rang era canonicul custode (custos), în seama lui erau lăsate pecetea capitulului, toate dotările catedralei, inclusiv mormântul Sf. Ladislau; după canonicul custode urmau arhidiaconii, șapte la număr: Biharea, Homorog, Călata, Culiser, Bekes, Szeghalom, *Ibidem*, p.88-90

⁴² *Ibidem*, p.87

Ca și instituții monahale, mănăstirile orădene, la fel ca și altele din lumea catolică nu erau subordonate episcopilor ci erau filialele unor mănăstiri mai mari.

În perioada Regelui de Anjou (1308-1342) și a fiului său Ludovic cel Mare (1342-1382), au avut un rol important în promovarea culturii din țara lor, făcând din Oradea un oraș important din punct de vedere episcopal care a înflorit constant.

Perioada renașterii de factură italiană prezentă la Oradea era accentuată prin prezența episcopilor și înalților ierarhi ai bisericii catolice care erau originari din peninsula italică, tot în această perioadă existând o serie de călătorii protocolare, studii realizate în Italia sau pictori, sculptori italieni care au lucrat în lăcașele de cult și nu numai orădene și nu în ultimul rând misiuni papale.

Un alt reprezentat al catolicismului la Oradea a fost episcopul Ioan Vitez de Zredna, una dintre personalitățile remarcante ale Renașterii din Europa centrală, un strălucit mecenat, contemporan și îndrumător al primilor pași educaționali a lui Matei Corvin.

Giorgio Martinuzzi (1534-1551), a fost printre ultimii episcopi catolici la Oradea, cunoscut în vremea sa sub numele „Frater Georgius”⁴³ ridicat de la condiția de călugăr paulin până la cea de cardinal.

Anul 1551 odată cu dispariția Lui Martinuzzi, renaștere se evaporă, astfel încât se trece de la dimensiunea morală, spirituală la pragmatism și al stilul de viață de zi cu zi.

După 1540 a început să se propage în ținutul Bihor ideile Reformei, care s-a manifestat destul de dur la adresa culturii existente în acea vreme, cu numeroase schimbări, cu precăsere în momentul propagării variantei unitariene a protestantismului, reprezentată de episcopul din Transilvania, David Ferenc.

Instituții monahale:

Mănăstirile orădene, la fel ca și cele existente în lumea catolică, nu erau subordonate episcopilor, ci erau filialele unor mănăstiri mai mari, iar cele mai multe instituții monahale au fost înființate în secolul al XIII-lea, printre acestea numărându-se mănăstiri ale ordinelor: dominican, franciscan, augustin, paulini, ioaniți precum și ale călugărițelor clarisse.

Faptul că în evul mediu viața monahală de pe teritoriul Crișanei a fost deosebit de complexă o dovedește și existența a foarte multor așezăminte a căror apartenență nu mai poate fi stabilită: abații (8), prepozituri (2), mănăstiri (5).⁴⁴

Configurația orașului: târguri, vămi, privilegii sec XIII-XIV

Dimensiunea demografică

De-a lungul istoriei au fost surprinse o serie de date numerice, care nu sunt neapărat realiste, care sunt bazate pe estimări în funcție de autori și de diferitele situații ale organizării autoritare.

„La mijlocul sec. XIV, populația catolică (maghiari, sași secui împreună) ajungea la circa 40%, iar cea ortodoxă (română mai ales, un mic număr de sârbi și ruteni) ajungea la 60%.”⁴⁵

Având în vedere că la sfârșitul secolului al XIV-lea „numărul așezărilor sporește la circa 3900, socotind o medie de 200 de locuitori într-un sat, întreaga populație a Transilvaniei, putea fi de circa 780.000 locuitori.”⁴⁶

⁴³ *Ibidem*, p.105

⁴⁴ Coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p. 91

⁴⁵ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *op. cit.*, p.110

Astfel la sfârșitul secolului al XVI-lea populația Transilvaniei se prezenta în funcție de harta Monarhiei Habsburgice (Anexa - Harta Transilvaniei ca provincie a Monarhiei habsburgice) după cum urmează:⁴⁷

	Unguri (inclusiv secui)	Sași	Români	Alții (sârbi, ucrainieni)	În total circa
Scaune secuiești	150.000	?	?	-	160.000
Scaune săsești	?	65.000	15.000	-	85.000
Comitate nobiliare	210.000	20.000	170.000	?	400.000
Partium	140.000	-	90.000	80.000	300.000
In total circa	500.000	90.000	280.000	85.000	955.000

Conform istoricului maghiar Jancso Benedek, care nu se bazează pe niște izvoare concrete în momentul în care afirmă numărul populației din Transilvania, el presupunând raporturile etnice ale Transilvaniei la 1700, însă comparativ prezentăm o altă situație din anul 1730 :⁴⁸

Etnia	1700-populația	1700 - %	1730 - populația	1730 - %
Unguri	150.000	30%	195.000	24.8%
Sași	100.000	20%	110.000	15.2%
Români	250.000	50%	425.000	58.6%

„În 1786 populația Transilvaniei, în înțelesul ei de azi, număra cifra rotundă 2,5 milioane, la 1930 era 5,5 milioane de locuitori.”⁴⁹

Populația Transilvaniei grupată pe etnii, care se bazează pe conscripții confesionale, pe aprecieri și pe recensământul din 1850 – 1851 este grupată:⁵⁰

Anul / %	Români	Maghiari	Țigani	Evrei	Alte naționalități	Total	Populația Integrală
1766	58,9	27,5	13,6	-	-	100	953.886
	52,0	41	6,5	-	0,5	100,1	1.453.742
1773	63,5	24,2	12,3	-	-	100,1	1.066.017
1786	30,5	49,7	18,2	0,7	0,7	100,1	1.664.545
1794	50,0	33,0	12,5	4,3	0,3	100,1	1.458.559
1844	60,1	28,6	10,0	0,8	0,3	100,2	2.143.310
1850-1851	59,5	25,9	9,4	3,8	0,6	100,2	2.062.379

După statisticianul maghiar, Fenzes Elek, în 1842 „Magyarország, Erdely es Horvátország – Regatul Ungariei - era locuit de mai mult de 12 milioane de locuitori, aproape 5 milioane fiind maghiari, 2 milioane români, 1,5 milioane slovaci, 1 milion germani și sârbi, 1 milion croați, jumătate de milion ruteni ”.⁵¹

⁴⁶ *Ibidem*, p.109

⁴⁷ Herald Roth, *op. cit.*, p.81

⁴⁸ David Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, Editura Enciclopedică, București, 2002, p.27

⁴⁹ *Ibidem*, p.151-152

⁵⁰ *Ibidem*, p.102

⁵¹ Ungér Mátyás – Szabolcs Otto, *Magyarország Története*, Gondolat, Budapest, 1973, p.172

O altă statistică surprinde repartizarea populației active masculine și feminine pe ramuri industriale în anul 1969:⁵²

Nr. crt	Ramura	Total %	Masculin %	Feminin %
1	Industrie	21,9	67,5	32,5
2	Construcții	5,6	94,3	5,7
3	Agricultură	54,2	40,7	59,3
4	Silvicultură	0,2	100	-
5	Transporturi	3	94,7	5,3
6	Telecomunicații	0,5	58,8	41,2
7	Circulația mărfurilor	4,6	57,3	42,7
8	Gospod. comunală și prestări de servicii	2,7	71,4	28,6
9	Învățământ, cultură și artă	4,6	32,1	67,9
10	Știință și deservire științifică	0,3	90,9	9,1
11	Ocroțirea sănătății, asistență socială și cultură fizică	2,7	38,3	66,7
12	Administrație	0,8	65,3	34,7
13	Alte ramuri	0,6	52,6	47,4

Municipiul Oradea - Religia⁵³

An	Total	Ortodoxă	Greco catolică	Romano catolică	Reformată	Evangelică	Unitariană	Mozaică	Altele	Baptistă	Penticostală	Adventistă
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1869	31898	1494	2128	10439	10748	531	45	6475	38	-	-	-
1880	34231	1908	2168	10582	10501	770	42	8217	43	-	-	-
1890	42042	2323	2550	12889	13277	721	87	10152	43	-	-	-
1900	54109	3736	3024	16356	17623	917	62	12338	53	-	-	-
1910	68960	4747	3551	21087	22570	1424	154	15230	197	-	-	-
1930	88830	14982	8484	19654	23882	1054	123	19905	746	547	-	67
1941	98621	5138	5359	30285	34121	1319	297	21388	714	669	-	-
1992	222741	123161	7605	29723	43878	229+268*	307	294	17276 (a ⁵⁴)	6799	7964	397
2002	206614	122049	6860	23206	33800	63+304*	231	172	19929 (b ⁵⁵)	7428	9563	658

⁵² O. Berindei, Gr. P. Pop, *op. cit.*, p.78

⁵³ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhfel02.pdf>,

⁵⁴ (a) Altele: creștin evanghelic, 27 creștin de rit vechi și 117 ortodox de rit vechi.

⁵⁵ (a) Altele: 183 creștin evanghelic, 29 creștin de rit vechi, 112 român evanghelic.

Municipiul Oradea – Naționalitate⁵⁶

An	Total	Români	Maghiari	Germani	Alte naționalități	Evrei	Rromi	Ucrainieni	Sârbi	Slovaci
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1880a ⁵⁷	34231	2097	29283	1197	920+734	-	-	45	33	374
1880b ⁵⁸	34231	2142	29929	1221	939	-	-	46	34	382
1890a	42042	2553	37644	041	804	-	-	40	18	308
1900a	54109	3481	48456	1455	717	-	-	27	21	213
1910a	68960	3779	62985	1450	746	-	-	25	59	293
1920n	73025	8639	45408	605	18373	17931	-	-	-	-
1930a	88830	21790	60202	1165	5673	4134	355	201	57	175
1930n	88830	23326	47731	966	16807	14816	575	415	75	243
1941a	98621	5137	90816	890	1778	1259	56	57	25	139
1941n	98621	5104	90715	696	2106	1560	107	62	25	110
1956n	99663	35644	59072	344	4603	3610	28	14	28	106
1966a ⁵⁹	122534	55785	65141	499	1109	101	7	27	47	130
1966n ⁶⁰	122534	56436	62955	518	2625	1463	47	24	63	178
1977n	170531	91925	75125	618	2863	785	1009	53	27	213
1992a	222741	145104	75187	652	1798	25	1064	36	24	459
1992n	222741	144244	74225	959	3313	284	2137	60	31	534
2002a	206614	146078	58205	339	1992	20	1024	63	13	366
2002n	206614	145284	56985	563	3782	166	2449	93	20	474

În concluzie putem afirma faptul că în perioada supusă cercetării orașului Oradea, observăm un oraș care s-a dezvoltat armonios de-a lungul istoriei, când a trecut prin mai multe faze de dezvoltare, trecând prin război și cuceriri, fiind important centru: administrativ, ecleziastic, militar, economic, existând în același timp o serie de personalități prin intermediul cărora orașul era cunoscut și care totodată a contribuit la evoluția orașului, vorbim de un oraș multicultural, unde pot fi întâlnite etnii și religii diferite, stiluri arhitecturale dintre cele mai apreciate, inclusiv în perioada contemporană, toate acestea adunate la un loc conferind orașului Oradea emblema unui oraș european, multicultural care reprezintă rezultatul real al istoriei, a tuturor evenimentelor care au trecut și resurselor umane, intelectuale care au pus umărul la un oraș cunoscut.

⁵⁶ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhetn02.pdf>

⁵⁷ 1880a, datele originale

⁵⁸ 1880b, datele originale revizuite

⁵⁹ a=limba maternă

⁶⁰ n=naționalitatea

